

Danuta Nespiak

**WOJCIECH BOGUMIŁ JASTRZĘBOWSKI (1799—1882) BOTANIK, PEDAGOG I ZAŁOŻYCIEL
OGRODU BOTANICZNEGO W MARYMONCIE**

**WOJCIECH BOGUMIŁ JASTRZĘBOWSKI (1799—1882) BOTANIST, PEDAGOG AND FOUNDER OF THE BOTANICAL
GARDEN IN MARYMONT**

W wyniku utraty niepodległego bytu państwowego rozwój kultury narodowej w XIX wieku na ziemiach polskich wykształcił specjalne formy działalności naukowej. Uniwersytety i towarzystwa naukowe mogły być, zwłaszcza w zaborze rosyjskim, tylko w niektórych okresach środowiskiem pracy uczonych polskich. Sytuację tę dokumentują biografie uczonych.

Działalność naukowa Wojciecha Jastrzębowskiego odzwierciedla te typowe dla dziejów nauki polskiej okoliczności. Urodził się 15 kwietnia 1799 roku we wsi Gierwaty na ziemi mazowieckiej, która wówczas należała do Prowincji Prus Nowowschodnich, podzielonej na departament płocki i białostocki [8, 12, 13]. Był drugim synem Mateusza i Marianny z Leśnikowskich. W 1812 roku uboga, szlachecka rodzina Jastrzębowski, uchodząc przed wojskami francuskimi szukała schronienia w Janowie Podlaskim [12]. Jastrzębowski uczęszczał najpierw do szkoły ludowej w Janowie, a następnie do szkoły departamentowej w Płocku [7]. W 1816 roku rozpoczął naukę w Liceum Warszawskim, placówce cieszącej się dużym uznaniem wśród społeczeństwa. Po ukończeniu Liceum podjął w roku 1820 studia wyższe na Uniwersytecie Warszawskim, początkowo na Wydziale Nauk i Sztuk Pięknych, a następnie na Wydziale Filozoficznym. Po uzyskaniu stopnia magistra w lipcu 1825 roku zaczął pracować jako preparator przy Katedrze Fizyki. Później w roku 1829 objął stanowisko „adiunkta do nauk przyrodzonych” stworzone dla niego ad personam i związane z Katedrą Botaniki [11].

Jastrzębowski już w czasie swoich studiów na Wydziale Filozoficznym interesował się szczególnie botaniką, o czym świadczą jego wycieczki w okolice Warszawy. W roku 1826 za skompletowanie zielnika dla Uniwersytetu Warszawskiego otrzymał nawet od Rady Uniwersyteckiej specjalne pisemne podziękowanie [12, 17].

Pierwsza połowa XIX wieku była dla botaniki polskiej okresem znaczącego rozwoju. Uniwersytet Warszawski w czasie studiów i pracy naukowo-pedagogicz-

nej Jastrzębowski (1820—1830) stał się ośrodkiem badań z zakresu botaniki. Na ich rozwój wpłynęła przede wszystkim działalność Michała Szuberta, kierującego od 1816 roku Katedrą Botaniki i uniwersyteckim ogrodem botanicznym [9].

Zainteresowania botaniczne Jastrzębowski pogłębił na pewno kontakt z Szubertem, który studiował w Paryżu i którego profesorami byli tam Antoni de Jussieu, wybitny systematyk, twórca systemu naturalnego roślin i Mirbel de Brissou [4, 11].

Materiały zielnikowe kompletował Jastrzębowski w latach 1824—1830 w czasie swoich wypraw terenowych w okolice Warszawy, Sandomierza, Podlasia, Lubelszczyzny i ziemi krakowskiej. Jak podaje Hryniewiecki, zielnik Jastrzębowski zawierał już wówczas 1151 gatunków roślin [6].

W styczniu 1829 roku Jastrzębowski wybrany został członkiem korespondentem Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Spotkał go w związku z tym pewien zaszczyt. Honorowy członek Towarzystwa Aleksander Humboldt, powracając w tym czasie przez Warszawę z wyprawy naukowej do Rosji po swoim odczycie otrzymał pracę Jastrzębowski „Carte météorographique de la capitale du Royaume de la Pologne” (wyd. 1825 r.), która była jedną z pierwszych prób charakterystyki klimatu Warszawy. Humboldt oświadczył, że wykorzysta ją w swoich badaniach nad izotermami [11]. Należy tu zaznaczyć, że zainteresowania młodego botanika meteorologią nie ograniczyły się do tej jednej pracy. Szersza klasyfikacja własnych obserwacji meteorologicznych oraz badań na tym polu jego poprzedników, a zwłaszcza Antoniego Magiera, profesora fizyki w Liceum Warszawskim, dokonana została przez Jastrzębowski później w pracy „Wypadki dostrzeżeń meteorologicznych, czynionych w Warszawie blisko przez pół wieku 1779—1828” wydanej w 1841 roku [1].

Kres pracy naukowej młodego adiunkta Uniwersytetu Warszawskiego przynosi rok 1830. Jastrzębowski bierze czynny udział w powstaniu listopadowym, walcząc jako szeregowiec artylerii Gwardii Narodowej. Po upadku powstania aż do roku 1836, nie mogąc znaleźć zatrudnienia, utrzymywał się z udzielania prywatnych lekcji. Kontynuował jednocześnie badania nad florą Polski. W 1834 roku dookończył kompletowanie zbioru 50 gatunków porostów z okolic Baraniej Góry, Chęciny, Proszowic, Buska Zdroju, Turobina i Kraśnika. Czasami niepewny swego oznaczenia zamieszczał kilka nazw — np. okazy *Usnea longissima* z Baraniej Góry ochrzcił nazwą „*Usnea fontis Vistulae*” [9].

W roku 1836 carat ze względów ekonomicznych zezwolił na ponowne otwarcie Instytutu Agronomicznego w Marymoncie. Dla zorganizowania tej placówki Komisja Spraw Wewnętrznych i Policji, której podlegało szkolnictwo do czasów utworzenia Okręgu Naukowego Warszawskiego, ukonstytuowała specjalny Komitet Nadzorczy. Na wykładowców Instytutu Komitet powołał byłych profesorów zamkniętej po powstaniu Szkoły Przygotowawczej do Instytutu Politechnicznego oraz kilka innych osób z zewnątrz, m. in. Jastrzębowski. Objął on stanowisko wykładowcy botaniki, mineralogii i ogrodnictwa [2]. Odtąd nieprzerwanie poświęcił się

Jastrzębowski z zamiłowaniem pracy pedagogicznej, a jego zainteresowania florystyczne przesunęły się w stronę praktyki botaniczno-rolniczej.

W lipcu 1838 roku dyrektor Instytutu Marymonckiego Michał Oczapowski wygłaszając mowę z okazji zakończenia roku szkolnego stwierdził: „Wykład wszystkich nauk... objaśnianym był na praktyce. Ogród rolniczo-botaniczny i pola doświadczalne... nastęrczyły pomoc uczącym w zakładzie i sposobność uczniom do ćwiczeń praktycznych” [14].

Ogród ten powstał w wyniku starań Jastrzębowskiego, który w nim przy pomocy uczniów Instytutu „... wszelkie gatunki roślin zbożowych, pastewnych, leczniczych, fabrycznych oraz najcenniejsze z drzew krajowych uprawiał” [14].

W sprawozdaniu z następnego roku szkolnego Oczapowski informował, że „... w ogrodzie botanicznym znacznie powiększono liczbę roślin... interesujących gospodarza, leśnika lub weterynarza. Rozmnożonemi w tymże ogrodzie nasionami... zasiano już 5 morgów na polu doświadczalnym. Uczniowie także rozmierzali grunta i sporządzali zielniki” [15].

Opublikowane przez Kazimierza Majewskiego, ucznia Jastrzębowskiego jego wykłady z ogrodnictwa przekazują bliższe szczegóły dotyczące ogrodu w Marymoncie [10]. Podzielony był na 6 oddziałów, w których hodowano zboża, rośliny pastewne, rośliny przemysłowe, drzewa i krzewy krajowe i aklimatyzowane, rośliny kwiatowe oraz rośliny lecznicze.

Duże uznanie jako pedagogowi przyniosła Jastrzębowskiemu organizacja wycieczek wakacyjnych po Polsce, podczas których zwiedzał z uczniami wzorowo prowadzone majątki ziemskie i okolice ciekawe pod względem florystycznym. „Co święto wyprowadzał młodzież na wycieczki w obrębie miasta kilkumilowym a co wakacje na podróż po całym kraju” — notuje ich uczestnik Jurkiewicz [7]. Z wycieczek tych zachowały się obszerne sprawozdania publikowane przez jego ucni. K. Świerzyński oprócz opisu zwiedzanych majątków zamieszcza liczne wzmianki o znajdujących stanowiskach roślin, jak np. obfitość *Tussilago* L. i *Petazites* (Tourn) Adams koło kościoła w Czerwińsku, *Sedum reflexum* L. koło Ciechocinka, *Saxifraga aizoon* Jacq na łąkach pod ruinami zamku w Olsztynie [19, 20].

Interesujące stanowiska rzadkiej flory krajowej podaje również uczestnik innej wyprawy wakacyjnej Jastrzębowskiego — adiunkt Instytutu Marymonckiego M. Chełmiński, notując np. występowanie *Bupleurum longifolium* auct. w lasach Jury Krakowsko-Częstochowskiej [5].

Te praktyczne ćwiczenia terenowe z botaniki były według relacji uczniów Jastrzębowskiego ulubioną formą jego pracy pedagogicznej, w której „... chwili nawet nie odpoczywał tylko ciągle nam coś pożytecznego opowiadał, czy to o drzewie... czy też zacząwszy od gatunków spotkanych roślinek” [10].

Z wypraw tych uczniowie przywozili własne opracowane zielniki, które gromadzone były w Instytucie. Jastrzębowski wykładał w Marymoncie również historię botaniki. Zagadnienia systematyki roślin omawiał odnosząc je do Linneusza, Antoniego de Jussieu i Alfonsa de Candolle, na końcu zapoznając uczniów

ze swoim kluczem botanicznym z podziałem na rośliny bezzarodkowe, zarodkowe, trawiaste, gospodarskie, leśne i ogrodowe [10].

Praca pedagogiczna pochłaniała go bez reszty, nawet nęcąca propozycja Stanisława Zamoyskiego, który chciał go zatrudnić jako wychowawcę swoich synów na bardzo korzystnych warunkach, nie skusiła Jastrzębowskiego [20].

Tymczasem u schyłku lat 50-tych XIX wieku dotychczasowe uznanie dla jednego wówczas polskiego zakładu naukowego jakim był Marymont zaczęło słabnąć. Dyrektor Instytutu Michał Oczapowski pozostawał nadal wyznawcą teorii próchnicowej Alberta Thaera i nie był zwolennikiem Justusa Liebiga, twórcy teorii mineralnej żyzności gleb, uznawanego już wówczas autorytetu naukowego. Oczapowski wyrażał nawet pogląd, że teoria Liebiga jest w pewnym sensie antyprzyrodnicza [16].

Jastrzębowski również odnosił się krytycznie do teorii mineralnej, co ustawiło go w opozycji w stosunku do S. Zdzitowieckiego, nowego dyrektora Marymontu i w konsekwencji stało się również powodem jego rezygnacji w roku 1858 z zajmowanego stanowiska. W krótkim czasie po tym fakcie kurator Okręgu Naukowego Warszawskiego Paweł Muchanow mianował Jastrzębowskiego nadzorcą szkoły powiatowej w Warszawie, co stanowiło duży krok wstecz jeżeli chodzi o prestiż zawodowy [12]. Dwa lata później, tj. w roku 1860, Jastrzębowski objął funkcję inspektora leśnego, którego zadaniem było zalesianie piaszczystych terenów w leśnictwie Brok powiatu łomżyńskiego. Tutaj w miejscowości Feliksówka pod Brokiem Jastrzębowski prowadził intensywne prace nad rekultywacją piasków, wyhodowując w ciągu 10 lat około 200 gatunków drzew [6].

W okresie powstania styczniowego podczas pożaru Feliksówki spłonęły rękopiśmienne prace Jastrzębowskiego. Majewski podaje, że „... wiele rękopisów i notat... w roku 1863 bezpowrotnie spłonęło... ogrodniczych, leśnych, geograficznych... już nikt nie jest chyba wynagrodzić”. [10]. Wśród straconych wówczas materiałów zabrakło ogromnego zielnika Jastrzębowskiego, gdyż ofiarował go wcześniej Towarzystwu Rolniczemu w Warszawie, a po jego rozwiązaniu w 1861 roku Andrzej Zamoyski umieścił zielnik w bibliotece ordynacji w Klemensowie [17].

Jastrzębowski przeszedł na emeryturę w 1874 roku i wziął w dzierżawę ogród w Czystem pod Warszawą. Tu w ciągu 5 lat prowadził plantację „drzew ginących” w kraju — *Larix europea* DC i *Taxus baccata* L. Bliższych danych na temat tego ogrodu nie notują źródła. Wiadomość tę podaje Hryniewiecki [6]. Potwierdza ją również Brzozowski [4].

Ostatnie 3 lata życia spędził w Warszawie. Byli wychowankowie zorganizowali mu pomoc materialną i pomogli urządzić się w mieszkaniu parterowym z ogrodem przy ul. Kruczej w domu Klebera [20]. Jastrzębowski zmarł 30 grudnia 1882 roku i został pochowany na Powązkach.

Nie zachowały się źródła wskazujące na to, że Jastrzębowski przygotowywał materiały do wydania „Flory Polski”. Być może, że zagadnienie to wyjaśniłyby rękopisy i notatki, które spłonęły w 1863 roku. Jedyna jego większa praca botaniczna „Klucz do układu przyrodzonego roślin na przestrzeni ziemi rozciągającej się między Karpatami a morzem Bałtyckim ułożony na wzór klucza Lamarcka

i de Candolla” wydana w Warszawie w 1856 roku zawierała tylko opisy pojedynczych rodzin i według opinii Rostafińskiego nie miała dużej wartości. Zabrakło w niej opisu wielu roślin i podania ich stanowisk w Polsce [17].

Zielnik Jastrzębowskiego przechowywany w Klemensowie zawierał 2300 gatunków — tak podał Jurkiewicz [7]. Rostafiński natomiast, przeglądając go w roku 1870 w tymże Klemensowie, naliczył w nim 1325 gatunków roślin, z tej liczby około 200 gatunków było po raz pierwszy znalezionych i opisanych. Jakub Waga, który był uniwersyteckim kolegą Jastrzębowskiego w swojej „Florze Polskiej” wydanej w 1848 roku podał o 363 gatunki mniej, a praca dotyczyła tylko roślin jawnokwiatowych i nie z terenu całego Królestwa [4].

Zbiory Jastrzębowskiego wykorzystał i opracował naukowo Rostafiński, wydając swój „Prodromus Florae Polonicae” w rok po pobycie w Klemensowie [6]. Część zielnika Jastrzębowskiego ze zbiorami lichenologicznymi znajdowała się przed rokiem 1914 w zbiorach ogrodu botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego i opublikował je Łazarczyk [9].

Losy pozostałej części zielnika są, jak na razie nieznanne. Wiadomo jest tylko, że zbiory biblioteczne ordynacji Zamoyskich w Klemensowie zostały z pałacu wywiezione przez okupanta niemieckiego w czasie II wojny światowej i nie wróciły już na swoje miejsce.

Wyrazem uznania dla całokształtu działalności Jastrzębowskiego było przyznanie mu członkostwa Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1850), Cesarskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Petersburgu (1852), Towarzystwa Rolniczego w Warszawie, Lwowie i Krakowie. Współcześni cenili przede wszystkim jego zasługi pedagogiczne. W nocie pośmiertnej zamieszczonej przez redakcję Biblioteki Warszawskiej — miarodajnej wyrazicielki tej opinii podsumowano następująco: „Zasługi ś.p. Wojciecha Jastrzębowskiego nie leżą tyle w jego dziełach drukowanych, ile raczej w nadzwyczaj pożytecznej działalności nauczycielskiej, nacechowanej najszlachetniejszym duchem obywatelskim, miłością rodzinnej ziemi do której racjonalnej uprawy skutecznie nawoływał swoich wychowanków” [13].

Być może, że praca ta będąca główną pasją jego życia i koncentrująca jego wysiłki nie pozwoliła jednemu z najlepszych znawców flory polskiej połowy XIX wieku stworzyć dzieła koronującego tę wiedzę.

LITERATURA

- [1] Babicz J., 1977. Nauki o ziemi. W: Historia Nauki Polskiej, t. III. Praca zbiorowa pod red. B. Suchodolskiego. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.
- [2] Bieniarzówna J., Strzemski M., 1957. Rola Instytutu Agronomicznego w Marymoncie w postępie wiedzy rolniczej Królestwa Polskiego. Stud. Dziej. Gosp. Wiejskiego, t. 1, 529—614.
- [3] Brzozowski S., 1977a. Stan biologii w Polsce. W: Historia Nauki Polskiej, t. III. Praca zbiorowa pod red. B. Suchodolskiego. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.
- [4] Brzozowski S., 1977b. Botanika. W: Historia Nauki Polskiej, t. III. Praca zbiorowa pod red. B. Suchodolskiego. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.

- [5] Chełmiński M., 1843. Wspomnienie gospodarskie z pięćdziesięciodniowej podróży po kraju tu-tejszym odbytej w roku 1842. *Bibl. Warsz.* 1, 603—610.
- [6] Hryniewiecki B., 1937. Wojciech Jastrzębowski (1799—1882), jego zasługi naukowe i społeczne, zwłaszcza w dziedzinie hodowli roślin. W: *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu potrójnej rocznicy SGGW.* Warszawa, 201—214.
- [7] Jurkiewicz K., 1883. Wojciech Jastrzębowski. *Bluszcz* nr 5 z dnia 7 II 1883, 43—44.
- [8] Kosiek Z., 1964. Wojciech Jastrzębowski W: *PSB* t. XI, 73.
- [9] Łazarczyk L., 1914. Porosty polskie zebrane przez W. Jastrzębowskiego w latach 1827—1834. *Kraków*, s. 3.
- [10] Majewski K., 1877. Ogrodnictwo podług wykładu profesora W. Jastrzębowskiego w Marymoncie. Warszawa s. 394.
- [11] Michalski J., 1977. Warunki rozwoju nauki polskiej w latach 1795—1863. W: *Historia Nauki Polskiej*, t. III. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.
- [12] Mieczysławski A., 1883. Wojciech Jastrzębowski. *Wędrowiec*, t. 41, nr 21, 322—325.
- [13] *Nekrologia* 1883. *Bibl. Warsz.*, 1, 319—320.
- [14] Oczapowski M., 1856 a. Zagajenie publicznego posiedzenia przy kończącym się roku szkolnym 1837/38 w Instytucie Gospodarstwa Wiejskiego w Marymoncie. W: *Oczapowski M., Gospodarstwo Wiejskie*, t. 12, Warszawa, 221—228.
- [15] Oczapowski M., 1856 b. Mowa dyrektora Instytutu obejmująca w sobie sprawozdanie z czynności tegoż Instytutu za rok 1838/39 przy zakończeniu kursu nauk rocznego. W: *Oczapowski M. Gospodarstwo Wiejskie*, t. 12, Warszawa, 233—234.
- [16] Oczapowski M., 1848—1856 c. *Gospodarstwo Wiejskie*, t. 1—12 Warszawa.
- [17] Rostafiński J., 1883. Wojciech Jastrzębowski jako botanik. *Wszechświat* t. II, nr 4, 49—51.
- [18] Staniewicz W., 1963. Michał Oczapowski (1788—1854). Życie, twórczość naukowa i działalność pedagogiczna. *Stud. Mat. Dziej. Nauki Pol. Ser. B*, 3—133.
- [19] Swierzyński K., 1847—1848. Opis podróży po kraju odbytej przez 12 uczniów Instytutu Agromicznego w Marymoncie pod przewodnictwem Wojciecha Jastrzębowskiego w czasie wakacji, to jest w miesiącach lipcu i sierpniu 1847. *Bibl. Warsz.* 4, 560—585, 1, 33—92.
- [20] Wieniawski J., 1911. Z teki Marymontczyka. Warszawa s. 215.

Dr Danuta Nespiak
Katedra Rekreacji
Akademia Wychowania Fizycznego
51-612 Wrocław, Aleja Olimpijska 35